
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2009 (год. XVIII), ISSN 0861-7902

Елена НАЛБАНТОВА

**„ЗАЩИТА НА ПРАВОСЛАВИЕТО”
ОТ МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ
КАТО ЧАСТ ОТ ПОЛЕМИЧНОТО НАСЛЕДСТВО
НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ**

*The purpose of this paper is to reveal contemporary ideas in
Mathey Preobrazhenski's polemic book Defense of the Orthodoxy,
published in 1870.*

*“Зад нас е морето от непогребани текстове,
морето от гласове, които никой не е чул.
Време е да се обърнем с лице към тях.”*

(Б. Пенчев: Тъгите на краевековието. 1992.)

Поставена в оптиката на днешното ни мислене, книгата на Матей Преображенски “Защита на православието” би могла да бъде видяна като проявление на онова, което размахват пред нас като най-страшно плашило – фундаментализма. И в този смисъл, нужно ли е днес връщането към тази “книжица”? Може ли тя да ни каже нещо повече за онова, което знаем за нейния автор и, което е не по-маловажно – какво би могла да ни каже за нас самите?

Да, днес – поставени в дискурсивната фуния на глобализма, на страха от тероризъм, вероятно най-лесно бихме постъпили, ако просто забравим, че в миналото на нашата култура има и такъв период, през който излизат книги като “Защита на православието” на Матей Преображенски или “Православен глас против протестантския прозелитизъм в България“, издадена от братството на Рилския манастир.

“Защита на православието” още със заглавието си ни казва, че ще защитава безотстъпно един духовен фундамент. Че се нарежда в кохортата на воюващото слово. Че отрича релативизъм на ценностите. Че мисли ясно, безалтернативно и чрез непримирими опозиции. И още от първите си редове тя го прави по един плашещ днешното ни разбиране за света начин – още на първите страници читателите/слушателите биват призовавани към нещо доста шокиращо представите ни за “духовните водачи на нацията” – да се горят книги. Това е лейтмотивът на първата глава, повтарящ се многократно, и той сякаш влиза в противоречие със самия факт на писането на книга – книжовникът Матей Преображенски призовава слушателите си да горят книги – и тези, които носят опознавателните знаци на чуждото, но дори и тези, към които могат само да възникнат подозрения.

Всъщност ако се вгледаме в определението “водачи на нацията”, ще видим, че то предполага войнствения дискурс – националната идея, възделената национална държава не само на Балканите и не само през XIX век се ражда именно в кървав сблъсък с конкуриращите я идеи.

Така духът, тонът на книгата на Матей Преображенски следва плътно духа на цялостната му екзистенциална стратегия. Макар привидно насочването му през 1870 г. към религиозна полемика да нарушава нашата клиширана представа за “авангарден” възрожденски творец, чийто образ традиционализираното познание за Възраждането свързва със словесни жестове като Ботевите или Каравеловите, които много често дискредитират именно българското православно духовенство в неговите ежедневни прояви, патосът, същността на книгата на Матей Преображенски е в общото русло на неговото цялостно житейско поведение. И той като Раковски би могъл да напише, че е служил на своето отечество еднакво страстно и “с пресата, и със сабята”. Бидейки маркери на различни културни кодове, религиозната полемична брошура на Матей Преображенски и революционната пропаганда, която той осъществява, включително и чрез разпространението на “История славянобългарская”, написана от Паисий Хилендарски, и “Нареда на работниците за освобождението на българския народ”, съставена от Васил Левски, го показват като деятел на онова крило в българското възрожденско движение, което акцентира преди всичко върху континенталитета, а не върху разрива.

През 1852 г., 24-годишен, Матей Преображенски предприема първото си по-голямо пътешествие до Рилския и Светогорските манастири,

където в богатите манастирски библиотеки добива широка религиозна и светска култура. По това време се заражда и интересът му към механиката, довел до неколкочкратни опити да конструира перпетууммобиле под формата на самодвижеща се мелница и водна помпа.

Именно анализът на “Защита на православието”, книга, в която авторът ѝ между другото се противопоставя и на новопоявилите се сред българите материалисти, рационалисти и атеисти, ясно показва, че тези занимания на Матей Преображенски го нареждат не сред проповедниците на просвещенския рационализъм, а го полагат в лоното на традиционното манастирско експериментаторство, което не поставя под съмнение ролята на Бога като единствен “механик”. С възмущение той съобщава, че из Българско вече “по някои места има такива учители, които казват, че нямало Бог. Всичко създадено, което го гледаме, било самостайно (кендибитен)”. Тази забележка на книжовника е важна за изясняване същността на неговия собствен мироглед и социални практики. Показателен в това отношение е и смисълът, който влага Матей в новата за българския език дума “инженер” – той я употребява още на първата страница на своята творба и то като характеристика на “светите отци, които се събираха на Вселенски Събори” – те са наречени “премъдри инжинери”. Същото определение той дава и на Мартин Лютер – “искусния техен мнимий инджинерин”. Лексемата се появява в контекста на идеята за строежа, създаването на (духовни) пътища и това показва канала, по който тя е влязла в речника на Матей Преображенски и изобщо в българския език – именно чрез новопоявилата се заедно със строежа на железните пътища професия на инженера.

* * *

Брошурата „Защита на православието” не е първият книжовен опит на М. Преображенски. Преди нейната поява той е оставил в ръкопис или публикувал няколко оригинални, преводни и побългарени съчинения, които и със съдържанието, и с изразните си средства се вписват не във водещите тенденции на литературата. Докато в обществената си дейност М. Преображенски се нарежда до най-радикалните дейци на освободителното движение, в писателските си прояви той заема позиция, която му отрежда място между книжовниците, израснали и живеещи сред неграмотното селско море и създаващи творби, задоволяващи неговите потребности. Цялата му книжовна дейност го представя като творец със самочувствието на учител. Той си служи с

достъпни по форма и съдържание кратки нравоучителни и религиозно-поучителни текстове, оформени в традиционните жанрове на приказката, притчата, проповедта, в които поука от разказваните случки е ясно експлицирана. Чрез своята книжовна продукция М. Преображенски се опитва да издигне християнската култура на съвременниците си, която, както и в предходните векове, служи на съхраняването на националната им идентичност. Със същата цел през 1870 г. издава и книгата “Защита на православието”.

* * *

Борбата срещу разпространяването от чужди мисионери протестантство е едно от активните идейни движения през 60-70-те години на XIX в. в България. В нея се включват както крайни революционери като Раковски, който веднага след разгрома на Русия в Кримската война фиксира сред последиците на това събитие и факта, че “сега в България се скитат разни мисионери, за да прелъстят простий народ на свое вероизповедание, а най-паче папишаши и евангелисти”¹, така и значими религиозни средища като Рилския манастир, който през 1869 г. издава брошурата “Православний глас против протестантите”, а също и високо образованите каноници Н. Жеков, В. Друмев, Н. Рилски и др. В усилието да се защити и опази православната вяра на българина от чуждата, особено протестантска пропаганда, в множество селища се включва и самата православна общност, за което свидетелстват например молбите за помощ, изпращани до братството на Рилския манастир². Книгата на самоукия М. Преображенски е част от това движение.

Макар в началото да се позовава на богословското съчинение на Стефан Яворски “Камък на вярата”, в “Защита на православието” М. Преображенски разглежда проблема не в абстрактно-теоретичен план, а го свързва с конкретната историческа реалност. Като дава множество примери за духовния, икономически и политически гнет, на който са подложени българите, книжовникът призовава да не се допуска верско противопоставяне, което би отклонило народа от основните задачи на времето.

Книгата е композирана в десет глави, посветени на различни страни на духовния живот, в които се полемизира с протестантството и се прави опит да се изтъкнат предимствата на православието и най-вече неговата етнозащитна функция. Книгата е адресирана преди всичко към слабообразования читател, който не е вещ в догматическата същ-

ност на изповядваната от него религия и полемистът се старае да му даде аргументи в защита на религиозната старина. В “Защита на православието” М. Преображенски показва уменията си на църковен оратор, религиозната култура, която притежава и вродения усет за потребностите на нацията, към която принадлежи.

В изложението на “Защита на православието” се открояват няколко смислови пласта, съсредоточени около опозициите православие/протестантство, духовно/бездуховно, българско/небългарско. Чрез едно религиозно по жанр и тема произведение М. Преображенски повдига най-актуални за времето въпроси, възникнали в резултат на променящата се реалност, която поставя българина в досег с привидно неагресивни религиозни движения, заплашващи неговото етническо единство. Книжовникът отстоява целостта на православния нравствено-философски светоглед, който през вековете е показал плодотворната си същност за българската културна и политическа идентичност. Книгата “Защита на православието” е темпераментен труд, който по своя патос и патриотичен дух се вписва в представителната за възрожденската книжнина публицистична литература.

* * *

И защо все пак се връщаме към книгата на Матей Преображенски? Кому е нужен нейният патос днес, защо не я оставим да спи кротко в трудностъпните за неизкушения съвременник библиотечни хранилища и да затворим паметта за нея в архивираното академично знание? Възможно ли е в днешната ситуация на – да го кажем след Ж.-Ф. Лиотар – култура без култ – да предизвика интерес един подчергано “култов” текст?

Страховете, които ръководят Матей Преображенски при създаването на полемичната “Защита на православието”, звучат забележително актуално на фона на днешните антиглобалистични тревоги на част от човечеството. Пренебрегвайки конструктивната същност на протестантизма, върху която ще акцентира след няколко десетилетия М. Вебер³, нашият книжовник свежда полемиката с протестантските проповедници до два пункта – от една страна: заклеимяването на отстъплението от завещаната от предците “вяра, която (българите) от десет века насам и повеч, все нея държат”, и от друга страна: принижаване на реабилитацията, която Лютер и неговите последователи правят на телесното. В далечното предчувствие на онова, което вчера наричаха

консумативно общество, а днес откровено определят като “идеалната среда за възникването на дегенерирани форми на висш живот”⁴, нашият проповедник се опитва да предпази своите слушатели и читатели от съблазните на материалното и да ги упъти към търсене на духовното съвършенство.

Основните аргументи срещу протестантите са, че са се отказали от служението на духа и са се оставили на волята на тялото⁵, а това влиза в противоречие с основния постулат на православието за аскетизма като най-сигурен път за спасението на безсмъртната човешка душа. На този въпрос М. Преображенски отделя много страници, тъй като, както и самият той многократно уточнява, “лесното всеки го обича”, “гладките пътища” са предпочитани пред “стръмните и страшните”. Най-привлекателното в учението на протестантите според аргументацията на нашия книжовник е отказът от тежкия, жесток, тесен път на въздържанието. Полемистът не може да признае разумността на тяхната доктрина, т. като рационализмът изобщо е чужд на духовното търсене. Неговите аргументи са трансцендентални, те актуализират проблема за постигането или изгубването на вечния живот, оставането или отпадането от “книгата на живота”. Цялото изложение, изтъкано от цитати от Стария и Новия завет, всъщност експлицира противоречието между две принципно различни мисловни системи, едната от които се уповава на вярата, а другата – на рациио. Това оголва противоречието в самата позиция на Матей Преображенски и го принуждава да прави уговорки, че той не е против просветата изобщо, но ако тя отклонява ученика от вярата, трябва да бъде отхвърлена.

Така стигаме до една друга страна на изложението в книгата на Матей – неговата войнственост и дори склонността да се стига до проповядване на крайни мерки при отстояването на “своето”. Тази войнственост обаче е съчетана и с позоваване на здравия разум, а в някаква степен и на милосърдието към обикновения човек, за чиято душа се води религиозната битка по българската земя. Именно в дългата и кървава история на религиозните противопоставяния в Европа, на която прави преглед, Матей Преображенски търси едно от фундаменталните си основания за предпазване от протестантизма. Тази аргументация е обърната и към неговите православни читатели – потенциални жертви на протестантската пропаганда, но и към самите проповедници на протестантизма. Именно в този пункт плодоарията на Матей изведнъж зазвучава твърде съвременно – той призовава към толерант-

ност, акцентира върху наличието на различни проявления на християнството и на правото на съществуване на всяко едно от тях, на – бихме казали днес – релативизъм на религиозните ценности.

Напускайки полето на войнстващото слово, книжовникът се опитва да провокира съчувствие към обекта на протестантската проповед – простия и беззащитен, оставен общо взето на своите собствени сили, народ. Тук се появяват и призови към духовните и светски наставници да не изоставят своята охранителна мисия, и съвсем пестеливото напомняне за съществуващата църковна разпра сред православните архиереи. Прави силно впечатление фактът, че в Защитата никъде не е коментирана църковната борба, въпреки че тя е свръхактуален проблем. Именно в началото на 1870 – годината на издаване на “Защита на православието” – излиза твърде дълго очакваният султански ферман за учредяване на независима българска екзархия, но Матей Преображенски не взема отношение по този въпрос. Църковното брожение сред българите, което е продължило почти 70 години, навлиза в своя решителен общонароден стади в годините на неговото юношество, когато той се насочва към монашеското поприще и Матей е съвременник на целия процес на борби и поражения на българските обществени и църковни дейци, като не трябва да забравяме, че Търново е едно от активните средища на тази борба и връстникът му Петко Славейков, когото той обвинява в пристрастие към протестанството, е сред официалните представители на търновската община в Цариград. За тази борба обаче Матей споменава мимоходом, едва ли не под сурдинка и то с един подчертано неутрален, граничещ като че ли с осъдителния, тон.

В книгата по никакъв начин не се засяга и отношението на руската православна църква и на руската дипломация към българския църковен въпрос. Това е лесно обяснимо със стремежа съчинението да се разпространява легално сред българите и отбягването на споменаването на всичко руско можем евентуално да видим и в липсващото уточнение около личността на автора на книгата “Камък на вярата”, с позоваване на която започва още първото изречение на Защитата. В цялата тази позиция можем да видим обаче проявление и на нещо друго – на разбирането на Матей, че църквата е една, тя има ойкуменистична, а не народностна мисия и характер. Никъде Матей Преображенски не търси политически внушения, никъде в своята аргументация той не приобщава останалите православни народи. За разлика от мнозина от поборниците за църковна независимост, които, както настоява проф. Т. Жечев⁶,

са готови в името на решаването на конкретни задачи на разиграване на религиозната принадлежност на българина в един безогледен политически покер, за Матей Преображенски православието е духовен опит, който няма алтернатива.

Заедно с това обаче Защитата подсказва, че вселенският авторитет и прерогативи на православната църква са съществено разколебани в мисленето на Матей: той не само е информиран за наличието и авторитета на другите християнски конфесии, но дори в някаква степен е склонен да приеме тяхното наличие като нещо нормално. Ето защо в редките обръщения към протестантските пропагандатори патосът му е да се откажат от българския народ, християнизиран преди десет века, и да насочат усилията си към все още езическите народи. В тези епизоди основният аргумент на книжовника са реторичните въпроси към протестантските проповедници, т.е. – както много прецизно го показва заглавието – става въпрос именно за защита, за отстояване на своето, а не за агресия.

Другата последователно прокарвана линия в аргументацията на Матей, която го прави интересен за днешния читател, е призивът към съхраняване на континуитета в българския духовен живот. В това отношение той следва завещаното от Паисий, което се е превърнало в една от представителните тенденции в българската обществена мисъл на Възраждането. Паралелно с постоянните призови към достигане на европейската просвета и просперитет, българските интелектуалци споделят страха от загубване на етническата и народностна идентичност, което се проявява в редица техни акции – като се почне от привидно незначителния по същността си съвет на Петър Берон съгласните звукове да се изговарят не по образаца, приет в другите страни, а по характерния за български език начин – със съпровождащ ги гласен звук „ъ“, като се мине през целия етнографски патос на Раковски и се стигне до внушенията на Петко Славейков или Ботев. За разлика от романтиците обаче, Матей Преображенски вижда възможност за континуитет не в традиционната фолклорна, т.е. езическа по генезиса си, култура, а в показалата в предходните векове своята охранителна сила православна вяра.

Докато за светски образованите и реализиращи се българи голямата задача на времето е преодоляването на българската културна изолация (и изоставане от европейските народи), в изложението на М.

Преображенски този въпрос добива специфичен облик, произтичащ от защитата на една консервативна и по същността си залагаща именно на неизменността си институция, каквато е православието. Девизът на времето “Развитие, развитие!”, който книжовникът цитира, е видян от него като заплаха за същността на колективното живеене на българина. В своето изложение Матей Преображенски изтъква подобен на Паисиевия аргумент срещу аксиологията на знанието: както в началото на българската национална пропаганда авторът на “История славяно-българска” търси основание именно в “простотата и незлобливостта”, за да създаде чувството на съсредност между своите слушатели и божиите избраници, така и М. Преображенски полемизира с проповедниците на новото знание, изтъквайки любовта на Бога именно към “най-сиромасите рибари и най-простите и неучените”: “Или с това ще увещаете народа, като се хвалите, че сте най-просвещени от всички народи... Че и още най-образовани, най-учени, най-богати, най-художествени и най-прочути ... не избра ли Бог най-сиромасите рибари и най-простите и неучените, та ги направи свои ученици и ги изпрати по всичката вселенна да проповядват Евангелието?”

Дори да отчетем обаче фактът, че книгата е насочена – както и останалите текстове, писани от Матей – към масовия полуграмотен или напълно неграмотен български човек, имаме сериозни основание да се съмняваме, че тази стратегия вече е ефективна. Движението за нова просвета е всъщност най-масовото движение сред българите в годините на т.нар. Високо възраждане, когато именно и се появява книгата на Матей. Постепенно налагащата се духовна мобилност се превръща в критерий, според който десетилетия напред ще се измерват качествата на един народ като модерен. В този контекст страховете на Матей Преображенски за изгубването на високата религиозна духовност, за снизяването на човешкото битие до удовлетворяване единствено на потребите на телесното са звучали твърде маргинално. Може би днес сме в състояние да ги различим по-ясно? Защото независимо от евентуалните ни резерви към автора на “Защита на православието” и темата на неговата проповед, книгата на Матей Преображенски е част от наследството на българската мисъл – и с нечутите, и с доловените си послания.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Раковски, Г. С.** Българийо, майко мила. С., 1967, с.576. (Писмо до Ив. С. Иванов от 5 май 1858 г.).

² Архимандрит Климент Рилец. Рилският манастир като борец срещу инославната пропаганда през XIX век. Въз основа на непубликувани писма от доосвободителния рило-монастирски архив и други данни. // <http://www.pravoslavie.domainbg.com/03/rilam_borec.html> (12.03.2009).

³ **Вебер, М.** Протестантската етика и духът на капитализма. С., 1993.

⁴ **Андреев, А.** “Милиони безсмъртни, здрави, благоденстващи и доволни кретени...” // Лит. вестник, бр.6, г.XII, 13-19.02.2002. – <<http://slovoto.org/litvestnik/206/lv0206009.htm>> (12.03.2009).

⁵ Разказвайки част от биографията на Лутер, Матей не пропуска вербализирането на недопустимия от гл.т. на православието грях на пристъпването на обета за девство. “Отпусна се – пише той за църковния реформатор – на сладострастие, на разкошен живот, на ядене и пиене. И тялото разсвирепя – то си искаше сгодата и плътската похот му преодоля. И макар че беше монах и свещеник (йеромонах), но пак стана роб на страстта и се покори на телопохотната си воля. И като отхвърли от себе си монашеския чин, се ожени с прелюбодеен начин за една монахиня, Катерина на име, която силом открадна от манастира ѝ.”

Любопитна и показващо актуалността на Матеевия патос е аналогична история, разиграла се през 1865–66 г. и с главен герой рилския йеромонах Полиевкт. – Вж.: **Радев, Ив.** Защо йеромонах Полиевкт стана отново Петър Велянов? // Радев, Ив. Любовните истории и авантюризмът на българина. В. Търново, 2002.

⁶ **Жчев, Т.** Българският Великден или страстите български. С., 1975.